

УДК 338.43.02

О. Ю. Чубукова,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, Київський національний університет технології і дизайну, м. Київ

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано взаємодію економічних, соціальних та природних процесів, що відбуваються в агроекономічній системі України. Визначено взаємозв'язок природно-господарської спеціалізації, форм та напрямів сільськогосподарської діяльності в регіонах. Обґрунтовано необхідність активізації органів державної влади та діяльності органів місцевого самоврядування щодо регулювання ринку праці, земельних відносин, соціального обслуговування сільського населення, охорони природного середовища, районного планування тощо.

The article analyzes the interaction between economic, social and natural processes occurring in the agro-economic system of Ukraine. It is determined the relationship of natural economic specialization, forms and areas of agricultural activity in the region. It is substantiated the necessity of intensification of state and local governments to regulate the labor market, land relations, social services for the rural population, protection of the environment, regional planning and so on.

Ключові слова: агроекономічна система, структурно-динамічний аналіз, природно-господарська спеціалізація, управління соціально-економічними процесами.

Keywords: agro-economic system, structural and dynamic analysis, natural and economic specialization, management of socioeconomic processes.

Однією з найбільш потужних інтегрованих економічних систем в Україні є агроекономічна. Вона включає комплекс виробництв, що об'єднує аграрні, промислові та соціальні галузі господарства, визначаючи соціально-економічний розвиток країни в цілому і сільських регіонів, зокрема. Об'єднуючи економічно, соціально, технологічно, екологічно та організаційно взаємозв'язані між собою суспільні сфери, ця система має складну функціональну, галузеву й територіальну структури.

Вихідною ланкою агроекономічної системи є сільське господарство, яке значною мірою залежить від природно-кліматичних умов. Тому для успішного його розвитку і функціонування необхідно дотримуватися законів розвитку не лише суспільства, а й природи, закономірностей їх територіальних проявів. Якщо додати до цього й те, що аграрна діяльність неможлива без участі людського потенціалу регіону, то тоді агроекономічна діяльність виступає як територіальна функціональна і структурна підсистема, тобто частини цілого – соціально-економічної системи країни.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В основі територіальної організації сільськогосподарської діяльності лежать регіональні, ареальні, локальні комбінації природних умов і ресурсів, форми агропромислової інтеграції, типи господарських структур як функціонуючих систем, окремі підприємства та їх поєднання з урахуванням функціональних компетенцій. Окремим важливим адміністративним організаційно-управлінським чинником територіальної організації і територіальної структури агроекономічної системи є органи адміністративно-територіального управління обласного і районного рангів. Наявність у кожній області відповідних структурних спеціалізованих управлінських органів, у компетенції яких знаходяться питання розвитку на підвідомчій території сільськогосподарського виробництва, реєстрації суб'єктів аграрної економічної діяльності, оформлення оренди земельних паїв селян, формування бюджету регіону і в тому числі, в галузі сільськогосподарського виробництва, забезпечення продовольчої безпеки жителів в межах області, збереження природного середовища життєдіяльності населення та інші питання суспільного розвитку. Це дає підстави для аналізу агроекономічних систем обласного рангу як взаємозв'язаних виробничих, соціальних, інфраструктурних територіальних спільностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В цілому слід зазначити, що сучасні дослідження функціонування аграрного сектору економіки України набувають практичного спрямування. Серед дослідників проблем агропромислового комплексу слід виділити: Борщевського П.П., Куценко В.І., Лисецького А.С., Мазура А.Г., Могильного О.М., Паламарчука М.М., Прокопу І.В., Саблука П.Т., Фашевського М.І., Шепотько Л.О., Юрчишина В.В. та ін. В працях українських учених досліджується агропромислове виробництво з позицій системного підходу, визначаються його ознаки, впроваджуються результати аналізу комплексного розвитку аграрного сектору, обґрунтовуються перспективи подальшого розвитку агросфери України тощо. Разом з тим, ряд проблем, пов'язаних з питаннями взаємодії та взаємообумовленості складових агроекономічної системи, структурно-динамічним аналізом їх функціонування залишаються недостатньо вивченими та потребують ґрунтовного аналізу й оцінки.

Мета статті. Проаналізувати взаємозв'язаності економічних і соціальних об'єктів через єдину територію, на якій розміщені певні природні аграрні ресурси; комплексність і взаємозв'язаність економічної діяльності, що дозволить розглядати область як функціональну і структурну підсистему економіки країни.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах адміністративно-територіального управління економічним і соціальним розвитком регіонів найбільший інтерес для практики економічної діяльності має визначення природно-господарських регіонів. В них поєднані в єдиній господарській системі як природні властивості середовища, так і економічні. В них матеріальною основою, природно-господарським ядром виступає цілісна в природно-господарському відношенні територія, яка характеризується ознаками єдності і взаємообумовленості особливостей природи регіону і структури господарської діяльності. Єдність природних умов у певному регіоні, які лежать в основі економічної діяльності, дозволяє обґрунтувати найбільш ефективні шляхи як регіонального природокористування, так і територіальної організації господарства в цілому.

Комплексна характеристика природно-господарської системи України, яка враховувала територіальні особливості земельних, водних, лісових, природно-рекреаційних та інших характеристик, а також особливості економічної діяльності сприяла визначенню природно-господарських регіонів країни [3, С. 35–36, 92–97]. Їх кількість становить 9 регіонів і за абсолютною величиною природно-господарського потенціалу мала таку послідовність – Донбас, Промислове Придніпров'я, Київське Придніпров'я, Причорномор'я, Лівобережне Придніпров'я, Поділля, Українські Карпати, Крим і Західне Полісся. Аналіз сучасного природно-господарського розвитку зазначених регіонів показує і нинішню його практичну цінність для розвитку природно-господарських систем в нинішніх умовах

господарювання.

Найбільшими за площею території є такі регіони як Причорномор'я (22,8 % території України), Київське Придніпров'я (18,6 %) та Лівобережне Придніпров'я (13,9 % території). Разом вони складають понад половину території України (55,3 %) і включають 11 регіонів обласного рангу центрально-південної частини України з переважними чорноземними ґрунтами різних типів і підтипів, з характерною для них агропромислово-меліоративними характеристиками. В цих же регіонах зосереджені основні масиви сільськогосподарських угідь та ріллі, які знаходяться у володінні і користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення. Так, в цих регіонах знаходиться 56,0 % сільськогосподарських угідь і 57,1 % площі ріллі, які використовуються у сільськогосподарському виробництві. В цих регіонах в 2011 році було вироблено усіма категоріями господарств понад половину (52,4 %) сільськогосподарської продукції.

Слід зазначити, що незбалансований розвиток землекористування негативно позначається на якості ґрунтового покриву, що в кінцевому результаті призводить до зниження економічного ефекту сільськогосподарської діяльності. Одним зі шляхів поліпшення ситуації з підвищенням родючості ґрунтів є формування відповідних програм відновлення і збереження родючості ґрунтів, а також посилення відповідальності за їх продуктивність землевласників і землекористувачів. Орендокористувачі мають повною мірою відповідати за стан родючості ґрунтів. Це повинно бути законодавчо закріплено. Має зрости і державний контроль за цим процесом. В сільській місцевості користувачі земельних ресурсів повинні повною мірою турбуватися і за сільське населення, земельні паї якого вони використовують в аграрному бізнесі. Податок на землю має використовуватись як на збереження і підвищення родючості землі, так і підтримку життєдіяльності сільського соціуму, розвиток виробничої і соціальної інфраструктури, яка пов'язана з функціонуванням аграрного виробництва. Це стосується, насамперед, дорожньо-транспортної системи, складського господарства, матеріально-технічного постачання, іригаційних систем, заготівлі та зберігання сільськогосподарської продукції, інформаційного й ринкового інфраструктурного забезпечення, спеціалізованої торгівлі тощо.

Сільське господарство є тією рушійною силою, яка вплинула на розвиток і несільськогосподарських видів діяльності, сприяла вирішенню не лише проблем продовольчої безпеки, але й забезпеченню життєдіяльності сільського населення в цілому. Адже виробництво аграрної продукції не є остаточною метою діяльності аграрної економіки. Аграрне зростання, яке обґрунтовується вченими, є лише засобом забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства, передусім його сільської складової. Агроекономічна діяльність в сільській місцевості повинна створювати умови зайнятості населення за місцем проживання, формуванню закладів освіти та підготовки кваліфікованих кадрів для забезпечення ефективного функціонування аграрного чи агропромислового виробництва. Невід'ємним елементом життєдіяльності сільських жителів є забезпечення розвитку житлово-комунального господарства, культурного та медичного обслуговування жителів сільських територій, формуючи таким чином єдину агросоціальну систему.

Таким чином, в основі територіальної організації аграрної (агропромислової) діяльності лежать регіональні, ареальні, локальні комбінації природних умов і ресурсів, форми агропромислової інтеграції, типи господарських структур як функціонуючих систем, окремі підприємства та їх поєднання з урахуванням функціональних компетенцій. Окремим важливим адміністративним організаційно-управлінським чинником територіальної організації і територіальної структури агросоціальних систем є органи адміністративно-територіального управління обласного і районного рангів. Наявність у кожній області відповідних структурних спеціалізованих управлінських органів, у віданні яких знаходяться питання розвитку на відповідчій території сільськогосподарського виробництва, реєстрації суб'єктів аграрної економічної діяльності, оформлення оренди земельних паїв селян, формування бюджету в цілому регіоні і, в тому числі, в галузі сільськогосподарського виробництва. Забезпечення продовольчої безпеки жителів в межах обласного регіону, збереження природного середовища життєдіяльності населення та інші регіональні й локальні питання суспільного розвитку, дає підстави для аналізу агросоціальних систем обласного рангу як взаємоз'язаних виробничих, соціальних, інфраструктурних територіальних спільностей. Взаємоз'язаність економічних і соціальних об'єктів через єдину територію, на якій розміщені певні природні аграрні ресурси, через комплексність і взаємоз'язаність економічної діяльності, через управління дає підстави розглядати обласний регіон як функціональну і структурну підсистему економіки і суспільства країни.

Сільськогосподарське виробництво розвивається не лише спираючись на специфічні регіональні чи глобальні природні умови. Великий вплив на розміщення і розвиток певного виду аграрної діяльності має розселення сільського населення, типи сільських поселень за людністю, частка економічно активного населення та ін. Причому характер сільськогосподарського виробництва, функціонування аграрних відносин і формування сільського населення взаємозалежні і взаємообумовлені. Зміни одного з складників цієї системи неодмінно позначаються на функціонуванні іншого. Зміни, що відбуваються на місцевому, локальному чи регіональному рівні повинні бути збалансовані і орієнтовані на досягнення мети – забезпечення ефективного аграрного виробництва і створення належних умов для проживання сільського населення, його відтворення, праці, побуту і відпочинку тощо. Орієнтація аграрної економіки лише на зростання виробництва і отримання прибутку, як і орієнтація на забезпечення переважно росту рівня життя сільського населення будуть однобокими, що породжуватиме конфліктні ситуації між сільськогосподарським виробництвом і соціальною життєдіяльністю сільської громади.

В сільській місцевості головним і переважно єдиним джерелом соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів є сільськогосподарське виробництво. Разом з тим, для сільськогосподарського виробництва єдиним або переважачим джерелом трудового капіталу є сільське населення. Лише невелика частка вузькоспеціалізованих фахівців може бути залучена з числа міських жителів. Таким чином, агроекономічна система локального чи регіонального рівнів є двоединою, оскільки її функціонування неможливе без будь-якого з цих компонентів.

Процес суспільного розвитку зумовлює як зміну аграрної системи і аграрних відносин, так і зміну типів і форм сільського розселення. Аграрне виробництво завдяки використанню інноваційних технологій змінює характер праці селянина – вона стає все більше інтелектуальною і продуктивною. Зменшується потреба в живій малокваліфікованій праці, вивільняється з сільськогосподарського виробництва робоча сила. Це, в свою чергу, позначається на рівні зайнятості сільського населення, зростанні безробіття серед сільського населення, рівні життя населення тощо. Збільшується відтік сільського населення в міста та інші регіони, погіршується ставово-вікова структура жителів сіл, занепадає соціальна інфраструктура, знижується природний приріст сільських жителів.

Висновки. Важливим напрямом вирішення агросоціальних питань сільського населення є активізація функцій органів місцевої державної влади та діяльності органів місцевого самоврядування. Ці два види органів управління мають все більше набувати функцій суб'єктів господарської діяльності включаючи, насамперед, регулювання ринку праці місцевого населення, а також регулювання земельних відносин, соціального обслуговування місцевого населення, охорони природного середовища, районного планування тощо. При чому органи державної влади мають забезпечувати реалізацію на території конкретного регіону політику держави у сфері аграрних і соціальних відносин. Центральні органи державної влади делегують, тобто передають частину повноважень у різних сферах економічної і соціальної діяльності місцевим органам влади. Останні повинні забезпечити у відповідних регіонах отримання законодавства у різних сферах суспільної діяльності. Регулятивна організаційно-розпорядча діяльність органів влади в регіонах, враховуючи гостроту економічної, соціальної чи екологічної ситуації на місцях, та використовуючи різноманітні механізми, повинні вирішувати як економічні, так і соціальні та екологічні проблеми на місцях. Серед найбільш гострих проблем сільських регіонів є проблема удосконалення відносин в аграрній сфері економіки між суб'єктами господарювання, а також між державними та регіональними в економічній, соціальній і екологічній сферах.

Література

1. *Борщевский П.П., Прейгер Д. К., Иванух Р.А.* Региональная специализация сельскохозяйственного производства Украины. — К.: Наукова думка, 2004. — 197 с.
2. *Иванух Р.А.* Природные ресурсы сельскохозяйственного производства Украины. — К.: Наукова думка, 2007. — 223 с.
3. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / Маринич А.М., Горленко М.А., Руденко Л.Г. и др. / Отв. ред. Маринич А.М., Паламарчук М.М.; АН УССР. — Київ: Наук. думка, 1990. — 200 с.
4. *Маракулин Г.П.* Региональные особенности размещения сельскохозяйственного производства. — К.: Наукова думка, 2006, — 212 с.
5. *Пістун М. Д., Гуцал В. О., Лрвотар П. І.* Географія агропромислових комплексів. — К. Либідь. — 2007. — 198 с.
6. Состояние и охрана земельных ресурсов. — К.: Наукова думка, 2005. — 136 с.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012 р.